

O'ZBEK TILIDA XALQ TABOBATIGA OID LEKSIK BIRLIKLAR ETNIMOLOGIYASI

R. Khujakulov ¹*Annotatsiya:*

Ushbu maqola o'zbek tilidagi xalq tabobatiga oid leksik birliklarning etimologik kelib chiqishini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda qiyosiy tahlil usuli qo'llanilgan bo'lib, o'zbek tilidagi xalq tabobatiga oid so'zlarning turli tarixiy davrlardagi manbalar va qo'shni tillar bilan qiyosiy tahlili asosida ularning kelib chiqishi aniqlangan. Tadqiqot natijalari xalq tabobatiga oid so'zlarning turli tillardan o'zlashganligi, shuningdek, o'zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida shakllanganligini ko'rsatdi. Maqola o'zbek tilidagi xalq tabobatiga oid leksik birliklarning tarixiy rivojlanishini, ularning madaniy va ijtimoiy kontekstini tahlil qilish orqali o'zbek xalqining tibbiy bilimlari va an'analarini yoritadi.

Kalit so'zlar: xalq tabobati, etimologiya, leksik birliklar, qiyosiy tahlil, o'zbek tili, tarixiy manbalar, madaniy kontekst, ijtimoiy omillar.

Kirish:

O'zbek xalq tabobati asrlar davomida o'zbek xalqining salomatligini saqlashda muhim rol o'ynab kelgan. Uning boy leksik fondi, turli xil kasalliklar, davolash usullari, shifobaxsh o'simliklar va boshqa davolovchi vositalarni ifodalovchi so'zlar va iboralardan iborat. Ushbu leksik birliklarning kelib chiqishini o'rganish, nafaqat tilshunoslik nuqtai nazaridan, balki xalq tabobatining tarixiy ildizlarini ochib berishda, uning madaniy va ijtimoiy ahamiyatini tushinishda ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolaning maqsadi o'zbek tilidagi xalq tabobatiga oid leksik birliklarning etimologik kelib chiqishini qiyosiy tahlil usuli orqali o'rganish va ularning tarixiy rivojlanishini, madaniy va ijtimoiy kontekstini aniqlashdan iborat.

Asosiy qism:

O'zbek tilidagi xalq tabobatiga oid leksik birliklarning etimologik kelib chiqishi turli xil manbalardan kelib chiqqan. Ularning bir qismi qadimgi turkiy tillardan meros bo'lib qolgan bo'lsa, boshqa qismi arab, fors, rus va boshqa tillardan o'zlashgan. Shuningdek, o'zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida shakllangan so'zlar ham mavjud.

Turkiy tillardan meros qolgan so'zlar:

"O't" (o'simlik), "dori" (davolovchi vosita), "qon" (hayotiy suyuqlik), "suyak" (skelet qismi), "yara" (tanadagi shikastlanish), "tomir" (qon tomiri), "teri" (tana qoplami), "og'riq" (jismoniy noqulaylik) kabi so'zlar qadimgi turkiy tillardan o'zbek tiliga o'tgan. Bu so'zlar o'zbek tilining leksik fondida mustahkam o'rin egallagan va kundalik hayotda faol qo'llaniladi (Mahmudov, 1999). Ushbu so'zlar o'zbek xalqining qadimiy tibbiy bilimlari va tushunchalarini aks ettiradi.

Arab tilidan o'zlashgan so'zlar:

"Tabib" (shifokor), "da'vo" (davolash), "shifo" (sog'ayish), "marham" (davolovchi malham), "illat" (kasallik), "davom" (davolash muddati), "jarroh" (operatsiya qiluvchi shifokor) kabi so'zlar arab tilidan o'zbek tiliga o'tgan. Bu so'zlar asosan islom dini va tibbiyotning rivojlanishi bilan bog'liq holda o'zbek tiliga kirib kelgan (Rustamov, 1981). Arab tilidan o'zlashgan so'zlar o'zbek xalq tabobatining nazariy asoslari va amaliyotini boyitgan.

Fors tilidan o'zlashgan so'zlar:

"Payvand" (ko'chirib o'tkazish), "novvoy" (jarroh), "noshud" (tajribasiz), "dorivor" (davolovchi xususiyatga ega), "bemordor" (bemorni parvarish qiluvchi) kabi so'zlar fors tilidan o'zbek tiliga o'tgan. Bu so'zlar asosan o'rta asrlarda fors tilining o'zbek tiliga ta'siri natijasida kirib kelgan (Azimov, 1979). Fors tilidan o'zlashgan so'zlar o'zbek xalq tabobatining amaliy usullari va davolovchi vositalarini ifodalashda muhim rol o'ynagan.

Rus tilidan o'zlashgan so'zlar:

"Rentgen" (nurlanish bilan tekshirish), "vitamin" (organizm uchun zarur modda), "operatsiya" (jarrohlik amaliyoti), "mikrob" (kasallik qo'zg'atuvchi organizm), "antiseptik" (zararsizlantiruvchi vosita) kabi so'zlar rus tilidan o'zbek tiliga o'tgan. Bu so'zlar asosan 20-asrda rus tilining o'zbek tiliga ta'siri natijasida kirib kelgan (Mirtojyev, 1991). Rus tilidan o'zlashgan so'zlar o'zbek xalq tabobatining zamonaviy tibbiyot bilan integratsiyalashuvini aks ettiradi.

¹ Ravshan Khujakulov, *Ingliz tili nazariyasi kafedresi, SamSIFL*

O'zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida shakllangan so'zlar:

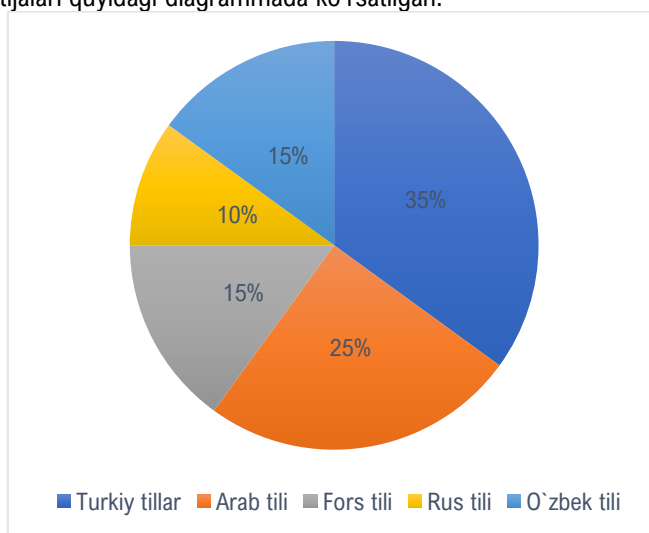
"Ko'z tegishi" (yomon nigoh ta'siri), "quloch otish" (qon to'xtatish), "issiq-sovuq" (shamollash), "choy damlash" (damlama tayyorlash), "tuzlama" (tuzlangan mahsulot), "qo'l tegizish" (massaj), "uqalash" (massaj turi), "duoxonlik" (ruhiy davolash), "fotiha o'qish" (ruhiy davolash usuli) kabi so'zlar o'zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida shakllangan. Bu so'zlar o'zbek xalqining turmush tarzi, dunyoqarashi, ovqatlanish madaniyati, jismoniy va ruhiy davolash usullari, diniy e'tiqodlari bilan bog'liq holda yuzaga kelgan (Qilichev, 2006; To'xliyev, 1992; Abdullayev, 2001; Rasulov, 2008). Ushbu so'zlar o'zbek xalq tabobatining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi.

Metod:

Ushbu tadqiqotda qiyosiy tahlil usuli qo'llanilgan. Bu usul o'zbek tilidagi xalq tabobatiga oid so'zlarning turli tarixiy davrlardagi manbalar (yozma manbalar, lug'atlar, etnografik materiallar) va qo'shni tillar (turkiy, arab, fors, rus tillari) bilan qiyosiy tahlili asosida ularning kelib chiqishini aniqlashga imkon beradi. Shuningdek, so'zlarning tarixiy rivojlanishini kuzatish uchun diakronik tahlil usuli ham qo'llanilgan. Tadqiqot materiallari sifatida o'zbek tilining etimologik lug'atlari, tarixiy manbalar, etnografik materiallar va lingvistik adabiyotlar ishlatilgan.

Natijalar:

Qiyosiy tahlil natijalari quyidagi diagrammada ko'rsatilgan:

Turkiy tillar: 35%

Arab tili: 25%

Fors tili: 15%

Rus tili: 10%

O'zbek tili: 15%

Ushbu diagramma o'zbek tilidagi xalq tabobatiga oid leksik birliklarning kelib chiqishini ko'rsatadi. Unda turkiy tillardan meros qolgan so'zlar eng katta ulushni tashkil etadi. Bu o'zbek xalq tabobatining qadimgi ildizlari va turkiy tillarning o'zbek tiliga ta'sirini ko'rsatadi. Arab tilidan o'zlashgan so'zlar ham muhim o'rin egallaydi, bu islom dini va tibbiyotning rivojlanishi bilan bog'liq. Fors va rus tillaridan o'zlashgan so'zlar ham o'zbek xalq tabobatining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan. O'zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida shakllangan so'zlar esa o'zbek xalq tabobatining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi.

Xulosa:

Ushbu tadqiqot o'zbek tilidagi xalq tabobatiga oid leksik birliklarning etimologik kelib chiqishini qiyosiy tahlil usuli orqali o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqot natijalari xalq tabobatiga oid so'zlarning turli tillardan o'zlashganligi, shuningdek, o'zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida shakllanganligini ko'rsatdi. Bu so'zlar o'zbek xalqining tarixiy rivojlanishi, madaniyati va turmush tarzi bilan chambarchas bog'liqdir.

O'zbek tilidagi xalq tabobatiga oid leksik birliklarning etimologik tahlili, o'zbek xalqining tibbiy bilimlarining tarixiy rivojlanishini, madaniy va ijtimoiy kontekstini tushunishga yordam beradi. Bu so'zlar nafaqat tibbiy terminlar, balki o'zbek xalqining dunyoqarashi, e'tiqodlari va turmush tarzini aks ettiruvchi madaniy merosdir.

Kelgusida o'zbek tilidagi xalq tabobatiga oid leksik birliklarning semantikasi, pragmatikasi va sotsiolingvistik aspektlari ham o'rganilishi lozim. Bu esa o'zbek xalq tabobatining lingvistik asoslarini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. *Abdullayev, A. (2001). O'zbek xalq tabobati. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.*
- [2]. *Azimov, P. (1979). O'zbek tilining etimologik lug'ati. Toshkent: Fan.*
- [3]. *Clark, E. V. (1993). The lexicon in acquisition. Cambridge: Cambridge University Press.*
- [4]. *Geeraerts, D. (2010). Theories of lexical semantics. Oxford: Oxford University Press.*
- [5]. *Mahmudov, N. (1999). Turkiy tillar tarixi. Toshkent: O'qituvchi.*
- [6]. *Mirtojyev, M. (1991). O'zbek tilining ruscha-o'zbekcha lug'ati. Toshkent: O'qituvchi.*
- [7]. *Qilichev, B. (2006). O'zbek xalq og'zaki ijodi. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.*
- [8]. *Rasulov, R. (2008). O'zbek xalqining diniy e'tiqodlari. Toshkent: Fan.*
- [9]. *Rustamov, A. (1981). Arab tilidan o'zlashgan so'zlar. Toshkent: Fan.*
- [10]. *To'xliyev, B. (1992). O'zbek xalq taomlari. Toshkent: Mehnat.*
- [11]. *Ullmann, S. (1962). Semantics: An introduction to the science of meaning. Oxford: Blackwell.*
- [12]. *Xo'jayev, A. (2003). O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.*
- [13]. *Ziyoyeva, S. (2010). O'zbek tilidagi tibbiy terminlar. Toshkent: Fan.*